

ПОЛІТИКА США ЩОДО УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОЗШИРЕННЯ ЄС НА СХІД У 90-х РОКАХ ХХ ст.

**ШУТАК Т.Г.,
здобувач
Дипломатичної
академії України
при МЗС України**

Автор статті аналізує еволюцію політики США на європейському континенті в контексті розвитку міжнародних відносин у 90-х рр. ХХ ст., зокрема ставлення США до незалежної України та її перспектив інтеграції до ЄС.

Ключові слова: європейський континент, розширення ЄС, загальноєвропейська безпека, інтеграція, зовнішня політика, ЄС, США.

Пріоритети й ініціативи у сфері зовнішньої політики США на європейському континенті тривалий період «холодної війни» переважно були підпорядковані завданню протиборства з «радянською загрозою». На початку 90-х років із завершенням блокового протистояння на континенті, появою нових демократій в країнах Центральної та Східної Європи і нових незалежних держав на території СРСР перед політичною елітою США постала необхідність переосмислення підходів до європейських проблем, зокрема й до відносин з Україною, а перед країнами ЄС – проблема залучення до європейської політичної, економічної і безпекової інтеграції колишніх постсоціалістичних країн.

Актуальність теми дослідження обумовлюється важливістю відносин США і країн ЄС для стабільного розвитку європейського континенту, а також важливістю для нашої держави позиції США щодо євроінтеграційних намірів України.

Метою дослідження є еволюція політики США на європейському континенті в контексті розвитку міжнародних відносин у 90-х рр. ХХ ст., зокрема ставлення США до незалежної України та її перспектив інтеграції до ЄС. Зауважимо, що відносини України з країнами ЄС розглядаються як невід’ємна частина загальноєвропейських інтеграційних процесів.

Джерельною базою дослідження є офіційні документи зовнішньополітичних відомств України, США та країн ЄС, промови, заяви, звернення керівників держав, міністрів закордонних справ, провідних політиків та експертів.

Проблеми формування і реалізації зовнішньополітичного курсу США щодо України та інших держав СНД досліджують Б.Гончар, Є.Камінський, І.Хижняк та ін. Відзначимо, що до проблеми українсько-американських відносин існує постійний інтерес й у російських фахівців-міжнародників. Цій проблемі присвячені роботи А. Богатурова, А. Воскресенського, А. Торкунова, С. Рогова, А. Уткіна та ін. Політика США щодо Східної Європи ґрунтовно досліджена у наукових публікаціях О.Потехіна, А. Худолія та ін. Зовнішньополітична стратегія США у різні періоди досліджувалася такими вітчизняними науковцями як Є. Камінським, М. Кулінічем, Л. Лещенком, М. Тараном, С. Нікішенком, С.Шергінім та ін. Європейський вимір політики США періоду завершення «холодної війни» проаналізовано у дисертаційних дослідженнях Ю.Б. Гончара, О.І.Брусилівської, М.М.Бессонової, Н.І. Турчака, О.І.Санжаревського та ін.

Серед американських дослідників слід відзначити публікації відомих політиків і науковців Зб.Бжезінського, Г.Кіссінджера, С.Коена та ін.

Зокрема, Зб.Бжезінський наголошував, що поява незалежної України є однією з трьох найбільш важливих геополітичних подій ХХ-го століття, оскільки вона ознаменувала кінець імперської Росії¹.

Г. Кіссінджер визнавав роль України для США «критично важливою», оскільки «... після проголошення реформ Росія продовжує давати підстави для сумнівів у реальній здібності цієї країни і її керівників відмовитися від експансіоністських традицій минулого»².

Дії адміністрації Дж. Буша-старшого після падіння Берлінського муру засвідчили, що, хоча США й країни Заходу проголосили про формування нового світового порядку, чіткої концепції і моделі порядку не існувало. Зокрема, Зб.Бжезінський, відзначаючи неготовність керівництва США до глобальних наслідків розпаду СРСР, зауважує, що «Буш і його команда успішно справились з демонтажем «імперії зла», але в них було мало часу, щоб розробити план розвитку після перемоги, який вони, так як й інші, не змогли передбачити повною мірою»³. У цей період США зробили основну ставку на Росію, вважаючи, що політичні та економічні реформи в цій країні будуть швидкими і успішними, а їх результат визначатиме їх успіх і в інших колишніх республіках СРСР, в т.ч. в Україні.

Як зазначає колишній посол України в Сполучених Штатах та Канаді Ю. Щербак, на по-

чатку 1990-х років українське питання знову (як це було напередодні Першої і Другої світових воєн) ставало центральним. Устремління України до незалежності починали дедалі більше непокоїти і керівництво у Москві та Вашингтоні, бо навіть при всій історико-політичній короткозорості М.Горбачова чи Дж.Буша вони не могли не розуміти, що без України імперія не зможе існувати. А якщо до цього додати розміщення на території України ударного угруповання стратегічних ракет, які безпосередньо загрожували безпеці США, то легко можна зрозуміти логіку занепокоєння Білого дому проявами українського «сепаратизму». Власне, як вважає Ю.Щербак, історія поїздки Дж. Буша до України та підготовки і виголошення його промови у Верховній Раді є свідченням цього. 1 серпня 1991 р. президент Джордж Буш виступив з промовою в Києві. Як зазначає колишній посол України в Сполучених Штатах та Канаді Ю.Щербак, об'єктивно, це була одна з найневдаліших промов, проголошених колинебудь будь-яким президентом США, оскільки подальші події майже негайно зробили її безглуздою, позбавленою будь-якого політичного сенсу і виставили Буша на посміховисько. До цієї промови назавжди приліпився злісно-влучний ярлик «Chicken Kiev speech», вигаданий кореспондентом «Нью-Йорк Таймс» В.Сефайром. У статті від 29 серпня 1991 р. автор звинуватив Буша в боязкості, невпевненості й страху йти назустріч драматичним змінам у Радянському Союзі. У тексті промови Буша прозвучали тези, які були неприйнятні для української аудиторії. Ключовим пасажем промови став заклик (фактично – погроза) до відмови від курсу на незалежність, яким прямувала Україна: «Але свобода – це не те ж саме, що незалежність. Американці не підтримуватимуть тих, хто досягнув незалежності для того, щоб замінити віддалену тиранію на місцевий деспотизм. Вони (американці) не допомагатимуть тим, хто сприяє самовбивчому націоналізму, замаскованому на етнічній ненависті». Ця промова викликала хвилю обурення не тільки в Україні, а й у самих Сполучених Штатах – особливо серед американців українського походження, які переважно підтримували республіканських кандидатів у президенти⁴.

Виступ президента Буша в Києві було прийнято українською громадою Америки з деякою «тривогою». Український Конгресовий Комітет Америки (далі – УККА) висловив цю стурбованість: «Наші організації–члени сподівалися, що президент буде використовувати цю можливість, щоб висловити американську підтримку для всіх тих, хто постраждав в минулому і продовжують страждати сьогодні в результаті колоніальної політики Москви.

Крім того законне прагнення до деколонізації СРСР не може бути охарактеризоване як... «самогубчий націоналізм, заснований на етнічній ненависті». Деспотизм є основою, на якій будуються імперії. Дійсно, історія Радянського Союзу рясніє не тільки кричущою етнічною ненавистю, але також винищенням мільйонів невинних людей в результаті актів геноциду. Прихильники української незалежності, з іншого боку, були і продовжують бути глибоко демократичними, на етнічно широкій основі. Сама справа відновлення незалежної української держави буде гарантувати права всіх меншин, які проживають в межах своїх кордонів... Ми були здивовані, коли подальше Президент завершив своє твердження, заявивши, що американці українського походження підтримали його в цих зауваженнях. Українська громада Америки єдина у своїй підтримці розвитку демократії і свободи в Східній Європі... Українська громада була єдина у своїй підтримці повної української незалежності... Тільки незалежна українська держава може відновити владу громадян деморалізовану десятиліттями тоталітарного правління. Тільки незалежна українська держава може дати людям надію, натхнення, визначення... На жаль, президент вирішив просувати інтереси Михайла Горбачова, а не сподівання волелюбного українського народу».

Аскольд С. Лозинський, який у 1990–1992 рр. був Виконавчим віце-президентом та Президентом в 1992–2000 рр. УККА, зазначає, що тоді довелося вдаватися як до прямого тиску на адміністрацію президента Буша, так і звертатися до Конгресу. У жовтні 1991 р. відповідна резолюція була представлена в обох палатах Конгресу США. У ній йшлося, що Президент США: «Повинен визнати незалежність України і зробити кроки у напрямку створення повних дипломатичних відносин з Україною, повинен підтвердити референдум 1 грудня 1991 р. про проголошення незалежності українського парламенту, і повинен використовувати допомогу Сполучених Штатів, торгівлі та інших програм з підтримки Кабінету Міністрів України та заохочувати подальший розвиток демократії та вільного ринку в Україні». УККА намагався впливати на громадську думку США за допомогою масових мітингів на підтримку міжнародного визнання незалежності України, перший з яких відбувся в Нью-Йорку вже 27 серпня 1991 р., через дорогу від будинку ООН і три великі мітинги, які було проведено 1 жовтня 1991 р. одночасно у Вашингтоні, Чикаго і Лос-Анджелесі⁵.

Першими незалежність України визнали Канада та Польща. Це сталося 2 грудня 1991 р., коли у Верховній Раді ще тільки готували урочисте

засідання й текст звернення до парламентів і народів світу. Дж. Буш зателефонував Л. Кравчукові й висловив своє захоплення результатами українського референдуму, а 25 грудня США визнали Україну. Щодо Європейського Співтовариства, то тільки після того як країни – члени переконалося, що Україна відповідає критеріям визнання нових держав, узгодженим на засіданні Ради ЄС 16 грудня 1991 р. незалежність України була визнана 27 грудня 1991 р. На початковому етапі двосторонніх відносин Співтовариство чітко узалежнювало їх розвиток з Україною із дотриманням вищезначених критеріїв. У липні 1992 р. відбулися переговори з делегацією Європарламенту відносно перспектив побудови ринкової економіки і подальшої інтеграції України у загальноєвропейські структури. Однак, загалом відносини ЄС з Україною впродовж 1992–1993 рр. носили формальний характер.

12 вересня 1992 р. Верховна Рада прийняла Закон України «Про правонаступництво України» і наша держава логічно стала спадкоємицею третього в світі за потужністю ракетно-ядерного арсеналу. Після такого кроку США, Росія та країни Західної Європи почали вбачати загрозу своїм національним інтересам і боялися використання ядерної зброї Україною для досягнення політичних цілей. Виходячи з цього, США у 1992–1994 рр. зосередили зусилля на досягненні Україною без'ядерного статусу. Також «ядерне майбутнє» України стало серйозною проблемою і для Росії, і для Західної Європи. Можливо, мотиви розв'язання цієї проблеми для них і різнилися, але інтереси трьох найпотужніших гравців щодо недопущення ядерного статусу України збіглися.

Отже, здобувши незалежність, Україна опинилася у геополітичному трикутнику ЄС–США–РФ. Український політолог Т.Возняк, зауважує, що опинившись у цьому трикутнику, Україна повинна вибирати, а вважати, що цей вибір абсолютно вільний і великі гравці на нього не впливають, було б великою ілюзією, його доведеться реалізувати в умовах реального тиску з усіх трьох боків⁶. Про необхідність такого вибору для України йдеться у одній із перших колективних монографій «Політологія посткомунізму. Політичний аналіз посткомуністичних суспільств», опублікованій у 1995 р. Її автори наголошували на необхідності виходу України зі стану напівізольованості, що передбачає, насамперед, «повернення» України в Європу, її зближення з Заходом, яке з часом має перерости у реальний прискорений процес інтеграції до співдружності народів та провідних Європейських інститутів – Північноатлантичного Блоку та Європейського Союзу. На їх думку, з огляду на деякі геополітичні

чинники і сили, що можуть послабити позиції України на шляху до Європейського Співтовариства, це надто складне завдання. Ці сили дедалі наполегливіше змушують Україну обрати зовнішньополітичний курс, що аж ніяк не відповідає нейтральному. Неоднозначна геополітична орієнтація в кращому разі лише зафіксує становище України як держави, що перебуває в ізоляції між Європою та Євразією. У гіршому разі започаткує процес нового поділу Європи, внаслідок якого Україна опиниться осторонь широкого європейського співтовариства держав. На думку дослідників, головним чинником, що віддаляв Україну від більшої частини Європи, стало намагання Росії посісти панівне становище на території колишнього СРСР і в Східній Європі. Російська стратегія в цьому аспекті спрямована на зміцнення та інституціоналізацію СНД, і передовсім у питаннях економіки та безпеки, а політика Москви щодо Києва – важливий елемент цієї стратегії, що відображає перевагу Росії над незалежною Україною⁷.

Автори видання наголошували, що саме інтеграція України в Європейське співтовариство може стати істотною перепорою для пострадянської російської зовнішньої політики, спрямованої на відновлення євразійської зони домінування. Тому, вони припускали, що найближчим часом російські наміри щодо України в кращому разі залишаться суперечливими, в гіршому – гегемоністськими.

Адміністрації Дж. Буша, яка працювала до січня 1993 р., довелося виробляти нову позицію як щодо країн Східної Європи, які однозначно заявили про приєднання до НАТО і Євросоюзу, так і щодо колишніх радянських республік, які хоча й отримали незалежність, але не вийшли остаточно з-під опіки Кремля. Адміністрація Дж. Буша-старшого стала першою у новітній політичній історії США, яка включила до своєї доктрини безпеки і зовнішньої політики ідею і мету сприяння системному зближенню держав на засадах західного варіанту ринку і демократії і активізувала зусилля, спрямовані на побудову так званого «нового світового порядку».

Новий Президент Б.Клінтон і його адміністрація ключові засоби здійснення глобальних цілей США розглядали під кутом зору внутрішньої ситуації в державі, можливостей самореалізації, благополуччя і єдності американців. У остаточному варіанті глобальної доктрини Клінтона, яка дістала назву «Стратегія національної безпеки – задіяність і розширення», названі основні загрози державної безпеки: етнічні конфлікти; розповсюдження зброї масового знищення; деградація навколишнього середовища, яка у комбінації із швидким приростом населення несе серйозну небезпеку для

політичної стабільності; міжнародні проблеми – тероризм, організована злочинність, нелегальна торгівля наркотиками. Поглиблення проблем інших держав, як вважав Б. Клінтона, може негативно вплинути на безпеку США. Доктрина Б. Клінтона була покладена в основу нового американського інтервенціонізму постбіполярної епохи⁸. Ключовими районами, де має підтримуватись демократія, визначено Східну Європу, Росію, Україну та інші нові незалежні держави. З точки зору гарантій демократичного розвитку, ключовою вважається ситуація у Росії, а щодо України вказувалося, що саме активна взаємодія США з нею виведе її на шлях економічних реформ.

Починаючи з 1993 р. підхід американської адміністрації до України відчутно почав змінюватися. Частково це було пов'язано із посиленням антидемократичних тенденцій у Росії («розстріл» парламенту президентом Росії Б. Єльциним, перемога лівих сил та Ліберально-демократичної партії В. Жириновського на виборах до Державної думи). Росія все більше претендувала на відродження тієї міри впливу на світові події, що мав свого часу СРСР, що не могло не викликати занепокоєння в США та країн Західної Європи. Як показали подальші події, партнерство США та Росії базувалося на короткочасному збігові інтересів щодо України і її ядерної зброї.

Президент США Б. Клінтон і його адміністрація з більшим розумінням, ніж їх попередники, поставилися до проблем України. У травні 1993 р. до Києва прибув американський спецпредставник С.Телбот. На відміну від попередніх україно-американських зустрічей, які майже виключно концентрувалися на питанні української ядерної зброї, у ході його візиту було обговорено цілу низку питань двосторонніх відносин. Наступним став візит міністра оборони США Л.Аспіна, який привіз до Києва американські пропозиції щодо забезпечення міжнародного нагляду за процесом демонтування, переміщення та подальшого розподілу боєголовок. Отже, до приїзду державного секретаря У. Крістофера до України у жовтні 1993 р. україно-американський міждержавний діалог був вже досить інтенсивним.

У листопаді 1993 р. Верховна Рада України ратифікувала Договір між СРСР і США про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, (підписаний у Москві 31 липня 1991 р.) і Протокол до нього, підписаний у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 р.⁹ Це, знову ж таки, додало позитивної динаміки у відносини між Україною та США.

У січні 1994 р. у Москві відбулася зустріч трьох Президентів Л.Кравчука, Б.Клінтона та Б.Єльцина,

на якій вони відзначили, що надалі співпрацюватимуть між собою як повноправні та рівноправні партнери і, що відносини між їх країнами повинні будуватись на засадах поваги до незалежності, суверенітету та територіальної цілісності кожної держави. На зустрічі обговорювалися питання розвитку взаємовигідних і всебічних відносин економічного співробітництва, і США пообіцяли надати допомогу Україні та Росії з метою підтримки створення ефективної ринкової економіки. Та, основним питанням зустрічі було обговорення прогресу досягнутого у галузі скорочення ядерних сил. Президент України Л. Кравчук підтвердив, що наша держава готова приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (далі – ДНЯЗ) як держава, що не володіє ядерною зброєю, в якомога коротший можливий час. У Спільній Заяві, оприлюдненій за результатами зустрічі, йдеться про те, що Президенти Б. Клінтон і Б. Єльцин поінформували Президента Л. Кравчука, що США і Росія готові надати Україні гарантії безпеки і, що проведені консультації з Сполученим Королівством, третьою державою-депозитарієм ДНЯЗ, яка готова надати Україні такі ж гарантії безпеки, як тільки вона стане стороною ДНЯЗ як держава, що не володіє ядерною зброєю. Президент Б. Клінтон повідомив, що в рамках програми Нанна-Лугара США погодились надати Україні, Росії, Казахстану та Білорусі допомогу в розмірі близько 800 мільйонів доларів США, включаючи мінімум 175 мільйонів доларів США для України¹⁰.

3–7 березня 1994 р. Президент України Л.Кравчук із державним візитом відвідав США. Результатом візиту стало підписання Спільної заяви Президентів про американсько-українську дружбу та взаємодію. Президент США ще раз запевнив Україну в гарантіях безпеки, і повідомив про збільшення американської допомоги Україні до 700 млн дол. США і поширення на Україну дії Генералізованої системи преференцій¹¹.

Майкл Макфол, старший науковий співробітник Інституту Гувера при Стенфордському університеті, професор політичних наук Стенфордського університету, почесний член Фонду Карнегі сприяння миру, аналізуючи відносини США та України і відповідаючи на запитання: «Чи завжди була політика США у відношенні до України певним відгуком на ту політику, яка виробляється США у відношенні до Росії?» відзначив, що це очевидний і банальний факт, який, з одного боку, можливо, не завжди є приємним, але, з іншого боку, його не варто ігнорувати, як це досить часто роблять. Зрозуміло, вже тоді політика США щодо України перебувала в залежності від нашої політики щодо

Москви і була зосереджена на питаннях ядерного озброєння, а вони теж напряму були пов'язані з Росією: «Це було, я б сказав, одним із найвизначніших напрямків по закінченні холодної війни. Уся тогочасна політика США щодо цього регіону так чи інакше зосереджувалася навколо цього питання. Але й після того ключові позиції посіла, знову-таки, троїста структура Росія–Україна–Америка, але не конфігурація Америка–Україна. З приводу Буша-старшого і його політики важливо зазначити, що деякі люди в Пентагоні не хотіли ядерного роззброєння України. Вважалося, що було б добре, аби Україна фактично зберегла свій ядерний статус як противагу Росії. Тоді про це багато говорилося і публікувалося в наших засобах масової інформації», – відзначив М.Макфол¹².

М. Макфол звертає увагу також на важливий момент у відносинах між США і Україною, який, знову-таки, розглядають крізь призму відносин США–Росія, – це встановлення і зміцнення незалежності України. Він нагадав, що свого часу Вільям Пері, держсекретар США з питань оборони, досить чітко і недвозначно висловився з цього питання. «Той факт, що Україна стала першою країною, яка приєдналася до програми «Партнерство заради миру», справив вплив на стратегію США, яка, якщо її трошки спростити, полягала і в тому, що й Україна, й Узбекистан – це незалежні країни. Якщо вони залишаться незалежними, ніколи знову не виникне Радянського Союзу. На початку 90-х років це було головною метою зовнішньої політики США, – відзначив М. Макфол¹³.

З середини 1994 р. Б.Клінтон був змушений переглянути свою політику щодо Росії і розвивати більш активні відносини з іншими країнами пострадянського простору, що пояснювалося, насамперед, негативним ставленням Росії до можливого розширення НАТО на країни Східної Європи.

19–23 листопада 1994 р. відбувся державний візит до США Президента Л. Кучми, який започаткував новий етап у відносинах між двома країнами. Основоположним політичним документом нового рівня двосторонніх відносин стала «Хартія українсько-американського партнерства, дружби і співробітництва», підписана 22 листопада 1994 р. Президентом Л.Кучмою та Б. Клінтоном у Білому домі. У документі відзначається, що Україна та Сполучені Штати Америки прагнуть розвинути тісніші двосторонні відносини з широкого кола питань. З цією метою вони мають намір прискорити здійснення контактів у всіх відповідних галузях, особливо у галузях політики, безпеки, економіки, культури та охорони навколишнього середовища, заохочувати і сприяти прямим контактам між гро-

мадянами і приватними організаціями, виходячи з переконання, що справжнє партнерство не може існувати, якщо почуття спільної мети не поширюється і за межі урядового співробітництва¹⁴.

Також США активно залучали Україну до участі у дискусіях щодо нової Стратегічної Концепції НАТО і ролі Альянсу в Європі. Як це не парадоксально звучить, але саме адміністрація Б. Клінтона виступала основним лобістом українських інтересів у Європі, особливо у сфері безпеки.

Втім, дослідники відзначали непослідовність тактичного американо-українського курсу, що було прямим наслідком того, що стратегічно США ще не мали повної визначеності щодо України. Українсько-американську стратегічну лінію теж на той момент було виражено не досить чітко і скрито за таким формулюванням як «... поглиблення трансатлантичного співробітництва». Політика «багатовекторності» проголошувала пріоритетними напрямками майже всі країни та регіони, хоча зрозуміло, що молода держава не могла концентрувати зусилля у сфері зовнішньої політики відразу на всіх напрямках. Не було також чіткого усвідомлення змісту поняття «стратегічне партнерство», і крім США, стратегічними партнерами України проголошено Ізраїль, Німеччину, Польщу. Відносини стратегічного рівня – це відносини, від результатів яких залежить, чи досягають партнери відповідних стратегічних цілей. Якщо це так, то можна говорити про несиметричність стратегічного партнерства України і США.

На зустрічах різного рівня представники американської сторони наголошували на „стратегічній пріоритетності України у Європі», на важливості її незалежності. Увага до України з боку президентської адміністрації Білла Клінтона вилилася у створення 19 вересня 1996 р. міждержавної комісії на чолі відповідно з Альбертом Гором та Леонідом Кучмою. Комісія включала в себе чотири комітети, які займалися питаннями зовнішньої політики, безпеки, торгівлі та інвестицій, стабільного економічного співробітництва. США прагнули вийти із стадії надання матеріальної допомоги Україні і перейти до стадії, коли б економічні відносини між двома державами відбувалися за рахунок природного інтересу американського приватного капіталу, а Україна через нестабільну внутрішньополітичну ситуацію не змогла забезпечити сприятливий інвестиційний клімат для іноземних інвесторів.

Зауважимо, що впродовж 90-х років представники різних політичних кіл США наголошували на тому, що хочуть бачити Україну лідером регіонального співробітництва і зразком демократичних перетворень у Центрально-Східній Європі. Екс-посол України в США Ю.Щербак

згадує, як прихід до влади Л.Кучми породив у політичній еліті США сподівання на прогрес у реформах в нашій країні. У одній із публікацій він наводить висловлювання відомої діячки Республіканської партії США, доньки багатолітнього лідера української діаспори в США Поли Добрянські, яка вважала, що Л. Кучма, як новий Президент України, має унікальну можливість відкинути помилкову політику Л. Кравчука і розробити стратегічні підходи, які могли би надихнути націю. Такі підходи, на її думку, мають розглядати Україну як ключову країну Центральної Європи і важливого учасника західної економічної системи безпеки, що водночас розвиває конструктивні відносини з Росією. Вона зауважує, що для здійснення цього підходу українське керівництво має розробити всеосяжну програму економічних реформ і привернути іноземні інвестиції; змінити законодавство та виборчу систему таким чином, щоб зламати майже монопольну владу старої номенклатури на місцевому та регіональному рівні; зміцнюючи легітимність українських демократів, проводити тверду, але чутливу політику українізації, яка би сприяла національній ідентичності [...] Розумна політика США могла б покращити ці перспективи. А «Сполучені Штати, на думку П.Добрянські, – мають роз'яснювати всім і кожному, яке важливе значення ми надаємо тому, щоб Україна була не лише процвітаючою демократією, а й суверенною незалежною державою з непорушними кордонами»¹⁵.

Також можна навести слова колишнього заступника помічника Держсекретаря США з питань Європи та Євразії Девіда Креймера: «США підтримують демократичні досягнення України, схвалюють необоротність курсу масштабного реформування українського суспільства і хочуть бачити Україну інтегральною частиною Європи, лідером регіонального співробітництва, учасником мирного вирішення конфліктів і зразком демократичних перетворень у Центрально-Східній Європі»¹⁶.

Втім, на жаль, під час президентства Л. Кучми Україна почала демонструвати явне відставання в реформах від інших країн ЦСЄ і розмови про асоційоване членство в ЄС повисли в повітрі, відтерміновувалися переговори про відкриття спільної зони вільної торгівлі. Це свідчило про те, що ЄС не виробив серйозних підходів у політиці щодо України, а швидше за все вона мала досить ситуативний характер.

ЄС також пов'язував підписання угоди з Україною із приєднанням України до ДНЯЗ, про що свідчать демарші ЄС з приводу виконання Україною зобов'язань по ядерному роззброєнню та рішення Ради ЄС стосовно ратифікації УПС¹⁷. МЗС України

неодноразово висловлював занепокоєність з цього приводу, зазначаючи, що така прив'язка є непродуктивною, в той час як допомога Україні могла б значно полегшити ядерне роззброєння¹⁸. 16 листопада 1994 р. Верховна Рада ухвалила приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р.¹⁹ Тільки після вирішення ядерного статусу України стало можливим підписання Угоди про партнерство та співробітництво (УПС) з ЄС.

УПС підписана 16 червня 1994 р. у Люксембурзі Президентом України та Президентом Європейської Комісії і представниками держав – членів Європейського Союзу. Угода з Україною стала першою з низки таких угод, які у майбутньому ЄС передбачалося підписати з кожною з країн колишнього СРСР. Деякі з розділів Угоди ідентичні з «Європейськими Угодами», які ЄС уклав із країнами Центральної та Східної Європи. Таким чином Україна визначила свій проєвропейський вибір.

Після ратифікації Угоди запрацювали програми технічного співробітництва, але інтенсивного розвитку відносин України і ЄС не відбулося. Результатом цієї ситуації стало те, що Україна реально відмовилася від своєї ядерної спадщини, причому відмова ця стала скоріше результатом зусиль США і Росії, які виявили безпрецедентний тиск на нашу державу, ніж наслідком внутрішнього консенсусу в країні.

У січні 1995 р. відбулись політичні консультації щодо перспектив становлення відносин між Україною та ЄС, а у червні цього ж року відбулася зустріч Президента України з Головою Єврокомісії Ж.Сантером. Дещо раніше, у листопаді 1994 р., була затверджена Спільна позиція ЄС щодо України, яка формалізувала міцні політичні стосунки, підтвердила підтримку незалежності та суверенітету України. Також було прийнято Стратегію ЄС відносно України²⁰.

У 1996 р. Президент України Л.Кучма на пленарному засіданні Парламентської Асамблеї Ради Європи чітко озвучив прагнення України стати членом ЄС: «Наша стратегічна мета – стати повноправним членом ЄС»²¹. У відповідь ЄС прийняв Заяву щодо України. У ній зокрема висловлювалось задоволення і схвалення значного прогресу, досягнутого Україною у галузі контролю над озброєннями, підтверджувалось принципове значення незалежності і територіальної цілісності України як складової безпеки у Європі, а також підтримка і сприяння з боку ЄС у процесі інтеграції України у світовий економічний порядок через членство у СОТ (Світовій організації торгівлі).

Переломним кроком у двосторонніх відносинах України і ЄС став саміт Україна–ЄС, що відбувся

у Києві 5 вересня 1997 р. Він продемонстрував, що існуючі форми взаємодії між сторонами ледве втримували зростаюче навантаження. Пропозиції української сторони були спрямовані на досягнення якісно вищого рівня політичної взаємодії. Зокрема, важливим політичним питанням було визнання України як невід'ємної складової регіону ЦСЄ, як це зроблено у Хартії Україна–НАТО. У економічній сфері було наголошено на необхідності переведення України до групи держав, яким надається допомога за програмою Phare, або трансформування після 1999 р. програми TACIS у індивідуальну програму для України. Для запобігання політико-економічній ізоляції України у зв'язку з розширенням ЄС було запропоновано провести роботу, щодо поширення програм ЄС для ЦСЄ на Україну²².

16 жовтня 1998 р. у Відні відбувся черговий саміт Україна–ЄС. На ньому Л.Кучма наголосив на необхідності ширшого залучення України до інтеграційних процесів²³. Однак, ЄС не дав позитивної відповіді на політичне звернення України відносно асоційованого членства внаслідок того, що всі країни ЄС ратифікували УПС не протягом двох років, як передбачалось, а протягом чотирьох років.

На початку 1999 р. у відносинах із ЄС відчувалася напруженість та існувало кілька проблемних питань. По-перше, це стосувалося незначних обсягів торгівлі з країнами-членами ЄС (у порівнянні із країнами ЦСЄ), внаслідок відсутності між Україною і ЄС Угоди про зону вільної торгівлі. По-друге, особливо жорстка конкуренція українських готових промислових товарів і напівфабрикатів на ринку ЄС призводила до антидемпінгових процесів. По-третє, ЄС порушує ст. 19 УПС про антидемпінгові процеси, не визнаючи Україну державою з ринковою економікою. У той час як Україна за нормами ГАТТ, якими керується ст. 19 УПС, вже не є країною з неринковою економікою²⁴. Зі свого боку, ЄС мав свої претензії до України у сфері торгівлі, зокрема, стосовно стимулювання виробництва кольорових телевізорів в Україні, стимулювання автомобілебудування (зокрема угода про пільги АвтоЗА3-Деу), лікарського збору на фармацевтичну продукцію, різниці у акцизних зборах²⁵. Також предметом суперечок стали й питання сертифікації товарів. Як відзначала Т.Кисельова, яка займала на той момент посаду голови Держкомстандарту України, лідери країн-членів ЄС через Світовий банк вимагали ліквідації сертифікації іноземних товарів Україною у односторонньому порядку, тим самим порушуючи невід'ємне право нашої держави гарантувати національну безпеку, безпеку своїх громадян, а відсутність зони вільної торгівлі давала змогу ЄС уникати конкретних зобов'язань²⁶.

Часті вияви «комплексу меншовартості» з боку

українських еліт щодо російських візаві стали своєрідною візитівкою українсько-російських взаємин²⁷. Неспроможність захищати політичні й економічні інтереси України пояснювалося тим, що нібито Захід, і в першу чергу США, визнали за РФ право на повний геополітичний контроль пострадянського простору.

ЄС мав привабливіший образ в уявленнях українських громадян як НАТО. Україна пізніше ніж інші постсоціалістичні країни ЦСЄ порушила питання про вступ до ЄС, а це дало можливість виключити її з порядку денного останніх двох східних розширень. На фоні вирішення питання реформування ЄС, ведення переговорів про вступ із великою кількістю країн, розвитку відносин у сфері безпеки – українське питання у зовнішній політиці ЄС стало другорядним. У 90-х роках ХХ ст. країни ЄС розглядали Україну теоретично як країну, що перебуває на віддаленій периферії поза межами Європейського Союзу і не має перспективи членства. Замість вироблення чіткої індивідуальної стратегії розвитку з Україною, вона була включена до Європейської політики сусідства.

По-перше, і США, і країни Західної Європи вклали достатньо багато коштів для становлення і розвитку України як незалежної держави. Європейський Союз є найбільшим донором нашої держави: загалом за період 1991–2002 рр. ЄС виділив на підтримку перехідних процесів в Україні 1,2 млрд. євро. Впродовж кількох років наприкінці 1990-х рр.

Україна була третім найбільшим одержувачем двосторонньої допомоги США після Ізраїлю та Єгипту²⁸. До 2000 р. Сполучені Штати надали Україні понад 2 млрд. дол. за програмами допомоги і по кредитах. Близько 24 тис. українських громадян взяли участь у програмах навчання та обмінів.

Гучні «касетний» і «кольчужний» скандали призвели до погіршення взаємовідносин між США, країнами ЄС і Україною, чим відразу скористалася РФ, яка активно й систематично почала нарощувати свою присутність в Україні. Зауважимо, що не дивлячись на всю важливість для США відносин із РФ, існують питання щодо яких Вашингтон за жодних умов не поступиться Москві. До цих питань відноситься і забезпечення гарантій незалежності країн колишнього СРСР²⁹. Так, у «Стратегії національної безпеки Сполучених Штатів Америки», яка вступила в дію 2002 р., записано: «Ми будемо підтримувати незалежність та стабільність країн колишнього Радянського Союзу, оскільки віримо, що процвітаюче і стабільне оточення зміцнить зростання відданості Росії інтеграції в євроатлантичну спільноту»³⁰.

Отже, подальші євроінтеграційні перспективи України, її майбутнє на європейському континенті як суверенної держави найбільшою мірою залежать саме від українського суспільства та його спроможності забезпечувати ефективну реалізацію національних інтересів в контексті об'єктивних процесів загальноєвропейського розвитку.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Бжезинський Зб. Україна може стати європейською державою: Виступ при отриманні нагороди Антоновича в Києві 2 липня 1992 р./ Зб. Бжезинський // Сучасність. — 1992. — № 9. — С. 125.
- ² Кіссінджер Г. Дипломатія. — К.: Ладомир, 1997. — С. 244.
- ³ Бжезинський Зб. Україна може стати європейською державою: Виступ при отриманні нагороди Антоновича в Києві 2 липня 1992 р./ Зб. Бжезинський // Сучасність. — 1992. — № 9. — С. 126.
- ⁴ Щербак Ю. Україна на «шахівниці» Буша-старшого // День. — 2004. — 21 травня. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/290619?idsource=30460&mainlang=ukr>.
- ⁵ Д'аньєрі П. Повернутися до Заходу спиною? / П. Д'аньєрі // Політика і час. — 2003. — № 2. — С. 41.
- ⁶ Возняк Т. Україна між трьома політичними потугами / Т.Возняк. — [Електронне джерело]. — Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n39texts/voznjak1.htm>.
- ⁷ Політологія посткомунізму. Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В.Полохало (керівник авт. колективу). — Київ: Політична думка, 1995. — С. 276.
- ⁸ Рижков М. Аналітичні дослідження доктрини нового світового порядку Дж. Буша-старшого та стратегії «здіяльності та розширення Б. Клінтона» / М. Рижков http://www.social-science.com.ua/jornal_content/81/political_problems
- ⁹ Постанова Верховної Ради України «Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь», підписаного у Москві 31 липня 1991 р., і Протоколу до нього, підписаного у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 49. — С. 464.
- ¹⁰ Тристороння заява Президентів України, США та Росії. 14.01.1994 http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=998_300.htm.
- ¹¹ Посольство України в Сполучених Штатах Америки. Офіційні контакти. Візити високопосадовців України до США. [Електронне джерело]. — Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/usa/ua/1690.htm>.
- ¹² Макфол М. Виступ на круглому столі: Перспективи відносин Україна–Росія–США в світлі розширення НАТО. 25 червня 2002 р., Київ, Україна //

<http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=1927&mode=thread&order=0&hold=0#a002>.

¹³ Там само.

¹⁴ Хартія українсько-американського партнерства, дружби і співробітництва. — [Електронний ресурс].— Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=840_015.

¹⁵ Щербак Ю. Україна — США: стратегічне партнерство, інтереси та цінності / Ю.Щербак. — День. — 2005. — 2 квіт.

¹⁶ США хотят видеть Україну образцом демократических преобразований в Центрально-Восточной Европе. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://24.ua/news/show/id/17480.htm>.

¹⁷ Архів МЗС України Ф.ОФ., спр.7057, арк.67; спр.7556, арк.76.

¹⁸ Архів МЗС України Ф.ОФ., спр.7556, арк.35; 41.

¹⁹ Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р. Закон України // Відомості Верховної Ради України.— 1994. — № 47.— С.421.

²⁰ Україна. Європа. Світ. — 1994. — 26 жовтня.

²¹ Україна у європейському контексті. Виступ Президента України Леоніла Кучми на пленарному засіданні ПАРЄ (Страсбург, 23 квітня 1996р.) // Урядовий кур'єр. — 1996. — 25 квітня.

²² Соколовський Б. Початок реального зближення. До підсумків самміту Україна-ЄС // Політика і час. — 1997. — № 10. — С.26.

²³ Маштабей В. Я. Курс на інтеграцію. До підсумків Другого самміту Україна-ЄС // Політика і час. — 1998. — № 11-12. — С. 6.

²⁴ Люта Г. Україна-ЄС: проблемные вопросы торговых отношений // Зеркало недели. — 1999. — 17 июля.

²⁵ Люта Г. Україна-ЄС: проблемные вопросы торговых отношений // Зеркало недели. — 1999. — 17 июля.

²⁶ Кисільова Т. Кому вигідна дорога з одностороннім рухом? // Голос України. — 1997. — 1 квітня.

²⁷ Лісничук О. «Ліберальна імперія» // Євроатлантика. — 2004. — № 1. — С. 35-37.

²⁸ Д'аньєрі П. Повернутися до Заходу спиною? // Політика і час. — 2003. — № 2. — С. 39 — 44.

²⁹ Їжак О. Україна в новій стратегії США: як нормалізувати відносини? // Політика і час. — 2003. — № 1. — С. 35-43.

³⁰ The National Security Strategy of the United States of America / The White House. — Washington. — 2002. — 17 September. — 35 p.

Shutak T.G., U.S. policy toward Ukraine in the context of EU enlargement to the East in 90 years of the twentieth century / Diplomatic academy of Ukraine, MFA of Ukraine.

The author analyzes the evolution of U.S. policy on the European continent in the context of international relations in the 90s., in particular the U.S. attitude toward the independent Ukraine and its future integration into the EU.

Keywords: European continent, the EU enlargement, European security, integration, foreign policy, the EU, the United States.

Шутак Т.Г., Политика США в отношении Украины в контексте расширения ЕС на Восток в 90-х годах XX в. / Дипломатическая академия Украины при МИД Украины.

Автор статьи анализирует эволюцию политики США на европейском континенте в контексте развития международных отношений в 90-х гг., в частности отношении США к независимой Украине и ее перспективам интеграции в ЕС.

Ключевые слова: европейский континент, расширение ЕС, общеевропейская безопасность, интеграция, внешняя политика, ЕС, США.

Стаття надійшла до редколегії 25.03.2010

Прийнята до друку 24.05.2010